

NUTQ NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI KOMMUNIKATIV MALAKASINI SHAKLLANTIRISH SHART-SHAROITLARI

Turaboyeva Dildora Abdusalomovna

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Namangan filiali 1-bosqich magistranti, Maxsus pedagogika Defektologiya -logopediya yo'nalishi, Andijon viloyati, Andijon shahri 46-maktabgacha ta'lim o'qituvchi-logopedi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalarning nutqiy xususiyatlari va ularning rivojlanishi uchun qo'llaniladigan texnologiyalar tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun nutq rivojlantirish texnologiyalarini aniqlash va bu texnologiyalarning samaradorligini baholash, shuningdek, ularning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llarini taklif qilishdir. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy tahlil usullari qo'llanildi. kuzatuv, so'rov va maxsus logopedik mashg'ulotlar orqali nutqida og'ir nuqsonlari bor bolalar bilan ish olib borildi. Natijalar nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalarning nutqiy rivojlanishida individual yondashuv va maxsus texnologiyalarning samarali ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari nutqida og'ir nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun rivojlantirish texnologiyalarini qo'llash yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatadi. shaxsiylashtirilgan yondashuv va interfaol texnologiyalar yordamida bolalar nutqiy, kognitiv va ijtimoiy jihatdan rivojlanib, kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirishlari mumkin.*

Kalit so'zlar: *Nutq nuqsonlari, nutq rivojlantirish texnologiyalari, logopedik terapiya, bolalar nutqi, kommunikativ ko'nikmalar, individual yondashuv, interfaol texnologiyalar.*

Nutq – tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi, tilning alohida ijtimoiy faoliyat turi sifatidagi muayyan yashash shakli. Nutq deganda uning og'zaki (ovozli) va yozma ravishda namoyon bo'lishidagi jarayonlar, ya'ni so'zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar) tushuniladi. Bolalar o'sib, ulg'aygani sari ularning nutqi ham rivojlanib boradi. Bu davrda ba'zan nutqning ma'lum darajadagi buzilishlari kuzatilishi mumkin. Nutq kamchiliklarining kelib chiqishi sabablarini oilada har bir ota-ona, maktabgacha tarbiya muassasalarida tarbiyachilar, maktabda 157 o'qituvchilar bilishlari zarur. Chunki nutq kishilarning til vositasi orqali aloqa jarayonining tarixan tarkib topgan formasidir. Shuningdek, nutq rangbarang ifodali tovushlarning majmuasidan iborat. Nutq bolalarda asta-sekin shakllanadi, bola o'sib rivojlanib boradi. Aslida bola nutqning o'sib borishidagi hal qiluvchi bosqich bir yarim yoshdan besh yoshgacha bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Bu davrda bolaning nutqi muayyan sur'atda, besh yoshdan keyin esa nutq intensiv ravishda xilma-xil o'sib boradi. Biroq ayrim bolalarning nutqiy rivojlanishida bir qator kamchiliklar uchraydi va ma'lum bir sababga bog'liq bo'ladi. Nutq buzilishining ko'pgina turlari

markaziy asab tizimining organik shikastlanishi bilan bog'liq bo'lib, u logoped va nevropatolog-shifokor yoki psixonevrologning hamkorlikda ishlashi bilan aniqlanishi mumkin. Bolalarda nutq buzilishini yuzaga keltiruvchi sabablar ichida tashqi (ekzogen) va ichki (endogen) omillar, shuningdek atrofmuhitning tashqi sharoitlari farq qilinadi.

Nutqiy nuqsonning turli sabablarini ko'rib chiqishda evolyusion-dinamik yondoshiladi. Bu nuqsonning yuzaga kelish jarayonini tahlil qilishdan, anomal rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini va har bir yosh davrida nutqning rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olishdan iboratdir (I. M. Sechenov, L. V. Vigotskiy, V. I. Lubovskiy). Bolalarda nutq patologiyasining bilish doirasining rivojlanishini o'rganuvchi tadqiqotchilar orasida L.S.Svetkaova, T.M.Pirsxalayshvili, E.M.Mastyukova, N.A.Chevelyeva, G.S.Syergevvalar idrokning turli ko'rinishlarini tadqiq qilganlar G.S.Gumennaya xotira xususiyatlarini o'rgangan; O.N.Usanova, Yu.F.Gargusha, T.A.Fotekova diqqat-e'tiborni tadqiq qilishgan; I.T.Vlasenko, G.V.Guroves, L.R.Davidovich, L.A.Zaysyeva, V.A.Kovshikov, Yu.A.Elkin, O.N.Usanova fikrlash turlarining o'ziga xosligini o'rgangan; V.P.Gluxov tasaffurni tadqiq qilgan. Nutq rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarda so'zlarning bo'g'in tuzilishining buzilishi ko'p yillar davomida saqlanib qoladi, bu bola har safar so'zning yangi tovushbo'g'in va morfologik tuzilishiga duch kelganida aniqlanadi (masalan, mototsiklchi, sartarosh). Maktab yoshidagi bolalar ko'pincha o'z-o'zidan nutqda talaffuz qilish qiyin bo'lgan so'zlarni ishlatishdan ongli ravishda qochishadi va shu bilan o'zlarining nuqsonlarini boshqalardan yashirishga harakat qilishadi. Ta'lim davomida biz tomondan predmet shakli, uning detallarini imo-ishora yordamida ko'rsatish, rasmlarga tayangan holda tasvirlash kabi qator yordamchi vositalar qo'llanildi. Ushbu kamchilikni bartaraf etish uchun korreksion ishlarning usullarini tanlash oldin har doim bola-logopadni tekshirish amalga oshiriladi. So'zlarning bo'g'in tuzilishi holatini tekshirish an'anaviy sxema bo'yicha bolaning nutqi rivojlanishining umumiy darajasini, uning intellektual qobiliyatlari va yoshini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Bunda alohida o'yinli mashg'ulotlarning qisqacha mazmunini keltiramiz. Ikkita predmetni taqqoslovchi tasvir ustidagi ish quyidagi turdagi mashqlarni qo'llashdan boshlanadi: logoped boshlagan gapni predmet belgisini bildiruvchi ma'no jihatidan to'g'ri so'z yordamida to'ldirish (g'ozning bo'yni uzun, o'rdakning esa bo'yni...); "Limon va apelsinning mazasi qanday?" kabi savollar asosida gap tuzish; fazoviy tavsifga ko'ra bog'langan ikki predmetning qarama-qarshi sifatlarini ajratuvchi va belgilovchi mashqlar (daraxt baland, buta esa past); bir guruhga mansub predmetlarni farqlovchi qator belgilarni ketma-ketlikda ajratish.

Shuningdek biz logoped va bola tomonidan ikki predmetni qismlariga ko'ra parallel tasvirlash usulini qo'lladik (sigir va echki, kuchuk va mushuk) tasvirlash. Shuningdek biz logoped va bola tomonidan ikki predmetni qismlariga ko'ra parallel tasvirlash usulini qo'lladik. (sigir va echki, kuchuk va mushuk) tasvirlash. Tasvirlovchi hikoyalar tuzishda sxemalardan foydalanish yaxshi natijalarga erishishga imkon berdi. Qayta hikoyada nutqning tizimi, ifodaliligi, talaffuzi mukammallashadi, gap va matnlarni tuzish malakalari shakllanadi. Qayta hikoyaga o'rgatish mashg'ulotlarini quyidagi aniq reja asosida

tashkillashtirdik: 1. Tashkiliy qism. (maqsad – bolalarga diqqatni jamlashga yordam berish, ularni matnni idrok etishga tayyorlash); 2. Matnni o‘qib eshiritirish (qayta hikoya qilish topshirig‘ini bermay); 3. Savol-javob shaklida matnni tahlil etish (savollar shunday tuzildiki, ular yordamida bolalar syujetdagi muhim lavhalarni hamda uning nutqiy ifodalanish usullarini yana bir bor aniqlashtirib olish imkoniga ega bo‘ldilar); Matnni bolalar tomonidan qayta o‘qilishi (qayta hikoya qilish topshirig‘ini ma‘lum qilish); 5. Bolalar tomonidan matnning qayta hikoya qilinishi (ko‘rgazmali materialga tayangan holda); 6. Nutqiy materialni mustahkamlashga qaratilgan mashqlar; 7. Bolalar hikoyalarning tahlili. Mashg‘ulotlarni olib borishda quyidagi vazifalar belgilandi; 1. Bolalarda nutqiy muloqot, nutqiy kommunikatsiya malakalarini mustahkamlash va rivojlantirish; 2. Bog‘langan monologik bayonni tuzish malakalarini shakllantirish; 3. Bog‘langan bayonni qurishni nazorat etish va o‘z-o‘zini nazorat etish malakalarini rivojlantirish; 4. Og‘zaki nutqiy ma‘lumotlarning shakllanishi bilan uzviy bog‘langan qator psixik jarayonlarni faollashtirishga ta‘sir etish. Hikoya qilish malakalarini shakllantirish ustidagi korreksion ish o‘qitishning qator tamoyillarini hisobga olgan holda logoped hamda tarbiyachining birgalikdagi hamkorligi asosida qurildi. Bolalarning bog‘langan keng bayonni rejalashtirish malakalarini egallashlariga katta e‘tibor ajratilib, har bir matnni yoki rasmi material asosida o‘qitish kamida ikki mashg‘ulotda olib borildi. Dizartrik bolalarni hikoya tuzishga o‘rgatish mashg‘ulotlaridan namunalar keltiramiz. “Aqli tipratikon” rasm seriyasi asosidagi mashg‘ulot.

Ta‘limning ikkinchi yilidagi birinchi davr. Mashg‘ulotning maqsadi: Bolalarni syujetdagi harakatlarning asosiy momentlarini tasvirlovchi seriyali rasmlar asosida bog‘langan hikoyani tuzishga o‘rgatish. Asosiy vazifalar: 1. Ko‘rgazmali tasvirlangan syujetni tahlil etish malakalarini, alohida rasmlar mazmunini solishtirish asosida syujetli vaziyatni yaratish ko‘nikmalarini rivojlantirish; 2. Bolalar jumlati nutqini, savollarga keng javob berish malakalarini, hikoya tuzishda 3-6 so‘zdan iborat jummalarni qo‘llashni rivojlantirish; 3. So‘z o‘zgartirish malakalarini shakllantirish; 4. Bolalarda ijodiy tasavvurlarni rivojlantirish; 5. Bog‘langan nutqni mulohaza shaklida shakllantirish va rivojlantirish. Jihozlar: O‘rta hajmdagi to‘rt rangli rasm va doska. Mazkur seriyali rasm asosida hikoya qilishga o‘rgatish ikki mashg‘ulotda olib borildi. Noverbal material ustida ishlash 1. Eshitish diqqatini, eshitish gnozisini va eshitish xotirasini nutqiy bo‘lmagan tovushlar materialiga asosida rivojlantirishga qaratilgan o‘yinlar va mashqlar (Qayerga qo‘ng‘iroq jarangladi? Musiqa asbobini top. Baraban necha marta urildi?). Ritm ustida ishlash (avval oddiy, keyin murakkab). Bolalarga ritmni takrorlashning turli usullari taklif etiladi: qo‘llari bilan chapak chalish, to‘pni erga urish, musiqa asboblari - baraban, tambur, metallofondan foydalanish. Vazifalarning turlari quyidagilardan iborat: - kubikda qancha nuqta bo‘lsa, shuncha marta chapak chal (kartada nechta nuqta); - Qancha marta qarsak chalganini hisoblang va tegishli raqam bilan kartani ko‘taring (ritm avval oddiy, keyin esa murakkab taklif qilinadi); — Ritmlarni solishtirish: !-!!!; !!!-!!!-!!!; - ritmlarni tanib olish va ularning ramzlarda qayd etilgan ma‘lum bir ritmik naqsh bilan bog‘liqligini aniqlash; - ma‘lum bir ritmni logoped modeli bo‘yicha, berilgan ketma-ketlik bo‘yicha takrorlash; -

Ritmik ketma-ketlikning bir qismini urg'u yordamida ajratib ko'rsatish topshiriqlar: !!!; !!!!!; - bola tomonidan ritmni mustaqil bilan takrorlash, keyinchalik ritmik ketma-ketlikni belgilar bilan yozib olish; - davomiy (nay, garmoshka - "-" belgisi) va qisqa tovushlarni (baraban, tambur - "+" belgisi) takrorlash. Ritmik ketma-ketlik quyidagicha bo'lishi mumkin: ---+, +++--- va hokazo. 3. Ritmik musiqaga harakatlarni umumiy muvofiqlashtirishni shakllantirish: marsh, engil yugurish, yurish.

Ushbu turdagi ishlar musiqa darslarida ham, logoritmikada ham amalga oshirilishi mumkin, agar logopedik korrektsiya maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida amalga oshirilsa. 4. Qo'llarning dinamik praksisini rivojlantirish mashqlari: model bo'yicha harakatlarni bajarish (chap, o'ng qo'l, ikki qo'l), og'zaki ko'rsatmalar yoki sanoq bo'yicha: musht - qirra, musht - qirra- kaft. 5. O'zaro qo'llarni muvofiqlashtirishni rivojlantirish mashqlari: ikkala qo'l bilan bir vaqtning o'zida harakatlarni bajarish (chap qo'lning mushti - o'ng qo'lning qirrasi va boshqalar). 6. Grafik mashqlari (qatorni davom ettiring): 0-0-0... Eslatma. Ish turlari va topshiriqni berish usullari bolaning yoshi, intellektual va nutqining rivojlanishini hisobga olgan holda tanlanadi.

Nutq buzilishi bolaning rivojlanishiga ham to'siqlarni yuzaga chiqaradi. Nutqni rivojlantirish uchun tavsiya qilinayotgan parallel tasvirlash, ikki predmetni tasvirlash, qayta hikoya qilish usullari yordamida nutqni rivojlantirishning texnologiyalari ishlab chiqilganligi va samaradorligi ko'rib chiqildi. Nutqida og'ir nuqsoni bor bolalar bilan olib boriladigan ishlarning sifati va samarasi ham oshib borish tartibida ekanligi ko'rindi. Har bir logoped bolaning nutq nuqsonlari darajasiga ko'ra ish turlarini tanlashi va bolaning korreksion holatini ham inobatga olishi lozim. Bolaning holatidan kelib chiqib qilingan mashg'ulotlar samaraliu va foydali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOT:

1. Abidova, N. (2023). Creating an Inclusive Educational Environment for Children with Special Educational Needs. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 27, 36- 38
2. Abidova N. Z, Kaxxarova M. M. Development of sound pronunciation of speech in children with expressive alia // *The American Journal of Social Science and Education Innovations*. - 2021. - №. 04. - S. 2834.
3. Khakharova Malika Maksudovna (2024). TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE LEXICAL-GRAMMATICAL ASPECTS OF THE SPEECH OF CHILDREN WITH SEVERE SPEECH DEFECTS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 16-20. ISSN Online: 2771-8948. Volume 25.
4. Логопедическая диагностика и коррекция нарушений речи у детей: сборник методических рекомендаций / Под ред. Л. В. Лопатиной. – СПб., Москва: САГА, ФОРУМ, 2006. – 272 с. - ИСБН: 5-91134-053-4